РЕЦЕНЗІЯ
доктора юридичних наук, професора,
професора кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
Іваницького Сергія Олександровича
на дисертацію Большакова Дениса Костянтиновича
«Витрати на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертації. Актуальність дослідження проблематики витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві визначається практичною потребою забезпечення належної реалізації приписів Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», який істотно оновив підхід до регулювання судових витрат у цивільному судочинстві, а саме, запровадив критерії розумності та співмірності витрат на правничу допомогу, механізм попереднього розрахунку судових витрат, детально врегулював порядок доказування їх складу та підстави зменшення, а також скасував граничний розмір компенсації витрат на правничу допомогу. Суперечлива судова практика застосування згаданих новел поставила перед доктриною цивільного процесуального права низку дискусійних питань, які потребують аналізу на дисертаційному рівні й визначають своєчасність представленого до захисту теоретичного доробку.

Про важливість теми дисертаційної роботи свідчить також її зв’язок із науковими програмами, планами, темами. Тему дослідження обрано відповідно до пріоритетних напрямів розвитку правової науки та судово-правової реформи в Україні. Роботу спрямовано на реалізацію основних

положень Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021, та передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ.

Ступінь обґрунтованості й достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації. Обґрунтованість теоретичних розвідок автора підтверджується використанням коректної методології, достатньої нормативної, теоретичної та емпіричної бази дослідження, всебічною апробацією результатів дослідження.

Визначивши метою свого дослідження розроблення теоретичних основ інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві як самостійного процесуально-правового інституту гібридної природи, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства України, Д.К. Большаков застосував належний методологічний арсенал для її реалізації.

Так, використано комплекс взаємопов’язаних загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання правових явищ. Діалектичний метод як загальнофілософська основа дослідження дозволив розглянути інститут витрат на професійну правничу допомогу не як статичну нормативну категорію, а як явище, що перебуває у постійному розвитку та внутрішньому протиріччі (підрозділи 2.1, 3.1). Системно-структурний метод дозволив встановити місце витрат на правничу допомогу в системі судових витрат загалом, простежити ієрархічні та функціональні зв’язки між їхніми складовими елементами, а також охарактеризувати триетапний механізм розподілу витрат як єдину процесуальну конструкцію (підрозділи 1.1, 2.2, 3.1). Аналітичний метод дав змогу

виявити теоретичний пробіл у вітчизняній доктрині, а також зафіксувати суперечності у правозастосуванні – зокрема, конкуренцію між вузьким та широким підходами до тлумачення «необґрунтованих дій позивача» у частині п’ятій статті 142 ЦПК України (підрозділи 1.1, 3.2). Історичний та логічний методи застосовувалися у взаємозв’язку для дослідження генези правового регулювання досліджуваного інституту від рецепції принципу відповідальності переможеного за судові витрати у римському праві до реформи 2017 р. та виокремлення закономірностей кожного етапу розвитку (підрозділ 1.2). Порівняльно-правовий метод забезпечив виокремлення чотирьох моделей регулювання витрат на правничу допомогу в державах – членах ЄС та встановлення загального й особливого між ними і вітчизняною моделлю (підрозділи 1.3, 3.3). Формально-юридичний (догматичний) метод забезпечив точне та системне тлумачення норм цивільного процесуального і цивільного законодавства України – зокрема статей 133, 134, 136, 137, 141, 142 ЦПК України та статей 212, 627 ЦК України (підрозділи 2.1–2.3, 3.1–3.3). Метод узагальнення застосовувався для систематизації судової практики Верховного Суду та ЄСПЛ, виокремлення функцій досліджуваного інституту та формулювання концепції «рішення на користь відповідача» (підрозділи 2.1, 3.2). Метод правового моделювання дозволив сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства відповідно до вимог законодавчої техніки (підрозділи 1.3, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3) тощо.

Використання достатньої кількості теоретичних та законодавчих джерел, матеріалів правозастосовної практики дозволило послідовно реалізувати поставлені у роботі завдання.

Гнучке поєднання комплексного підходу із застосуванням сучасного методологічного інструментарію забезпечило достатній рівень наукової достовірності та переконливості одержаних результатів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дисертація є першим комплексним монографічним дослідженням в Україні, у якому витрати на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві розглядаються як самостійний процесуально-правовий інститут гібридної природи після набуття чинності Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII.

Обгрунтовується ряд важливих для теорії і практики положень, висновків і рекомендацій, одержаних здобувачем, серед яких найважливішими є те, що виявлено «дефіцит відшкодування» – структурну розбіжність між реальними витратами переможця на правничу допомогу та сумою, що підлягає компенсації за правилами розподілу судових витрат, – як іманентну рису кожної з досліджених моделей регулювання в державах ЄС, що свідчить про об'єктивну межу будь-якої реформи у цій сфері; на підставі системного аналізу практики ЄСПЛ сформульовано чотиривимірний мінімальний стандарт регулювання витрат на правничу допомогу як систему послідовно розгорнутих вимог, обов'язкових для України як держави – члена Ради Європи: заборону фактичного усунення сторони від суду через непосильні витрати, вимогу пропорційності фінансового навантаження, заборону механізмів, що знецінюють присуджену компенсацію, вимогу реальної рівності сторін у провадженнях із суттєвою диспропорцією ресурсів; обґрунтовано концепцію «рішення на користь відповідача», відповідно до якої ухвала про закриття провадження або залишення позову без розгляду є процесуальною перемогою відповідача і, відповідно, породжує його право на відшкодування понесених витрат на правничу допомогу за рахунок позивача; виявлено системну прогалину у чинному правовому регулюванні – відсутність у ЦПК України механізму регресного відшкодування державою витрат на безоплатну вторинну

правничу допомогу з відповідача, що програв справу, сформульовано пропозиції щодо її усунення та ін.

Структура, зміст та оформлення дисертації.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (162 найменування) та двох додатків. Загальний обсяг роботи становить 204 сторінки, з них основний текст – 156 сторінок.

Структурна побудова роботи є раціональною та дозволяє охопити основні аспекти об'єкта дослідження.

Розділ 1 «Загальнотеоретичні та методологічні засади дослідження витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві» складається з трьох підрозділів, що послідовно розкривають стан наукової розробки та методологію дослідження інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві, еволюцію правового регулювання інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві, поняття та сутність витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві в країнах Європейського Союзу.

На підставі вивчення доктринальних напрацювань попередників здобувач аргументує, що правова природа витрат на правничу допомогу не вписується ані в суто приватноправову, ані в суто публічно-правову модель – вона є їх складним поєднанням, у зв'язку з чим ключовим дослідницьким завданням лишається пошук оптимального балансу між цими складовими: так, щоб договірна свобода не перетворювалась на механізм перекладення надмірних витрат на переможену сторону, а автономія адвокатів та їхніх клієнтів при цьому зберігалася (стор. 42).

Автор констатує, що два питання залишаються найбільш дискусійними і найменш розробленими у вітчизняній доктрині: правова природа та механізм відшкодування «гонорару успіху» в цивільному

судочинстві та критерії розумності й співмірності витрат як самостійна правова проблема (стор. 46).

Проведене порівняльне дослідження дозволило дійти висновку про те, що попри спільний вихідний принцип, континентальні системи виробили принципово різні підходи до його операціоналізації. Французька модель обрала шлях судової дискреції через статтю 700 ЦПК; німецька – тарифної передбачуваності, прив'язаної до ціни позову; нідерландська – поєднання загального правила з широким судовим розсудом, підкріпленим страховою інфраструктурою. Жодна з цих систем не забезпечує повного відшкодування реальних витрат переможця: recoverability gap є структурною рисою всіх континентальних моделей, а не технічним недоглядом, і відображає усвідомлений вибір на користь доступності правосуддя над повнотою компенсації (стор. 58).

Критично досліджуючи закордонний досвід, науковець слушно звертає увагу на недоліки німецької моделі тарифного підходу: реальний гонорар адвоката, узгоджений зі стороною, може суттєво перевищувати тарифну ставку, і цей «розрив» залишається невідшкодованим навіть у разі виграшу справи. Таким чином, попри зовнішню повноту відшкодування, переможець у німецькій моделі нерідко несе реальні чисті витрати на правничу допомогу, що суперечить самій ідеї принципу «переможений платить» (стор. 65).

Аналіз практики ЄСПЛ дозволив здобувачеві виокремити три рівні доктрини ЄСПЛ щодо фінансових бар'єрів у доступі до правосуддя. Перший рівень – заборона фактичного усунення від суду через непосильні витрати (Airey). Другий рівень – вимога пропорційності будь-якого фінансового навантаження до обставин справи та можливостей сторони (Kreuz). Третій рівень – заборона механізмів, які формально допускають доступ до суду, але фактично знецінюють його результат через непропорційні пост-процесуальні витрати (Stankov). Четвертий

рівень – вимога забезпечення реальної рівності сторін у складних провадженнях, де диспропорція у ресурсах між ними є настільки значною, що унеможливлює ефективне самопредставництво (Steel and Morris). Ця чотиривимірна конструкція утворює мінімальний стандарт, якому зобов'язані відповідати національні системи регулювання судових витрат – у тому числі витрат на професійну правничу допомогу (стор. 73).

Розділ 2 «Загальна характеристика витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві» включає три підрозділи, що послідовно розкривають поняття та юридичну природу витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві, склад витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві, особливості відстрочення та розстрочення витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві.

Дослідник пропонує авторське визначення поняття "витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві" як грошового виразу вартості послуг адвоката, що в матеріально-правовому аспекті є предметом цивільно-правового договору між клієнтом та адвокатом, укладеного на засадах свободи договору, а в процесуальному – набуває статусу самостійного виду судових витрат гібридної правової природи, які підлягають судовому розподілу за критеріями співмірності, розумності та доведеності з метою повного відновлення майнового становища сторони, на користь якої ухвалено судове рішення (стор. 91).

Слід погодитися із дисертантом, що застосування критерію співмірності витрат з ціною позову не може здійснюватися ізольовано від інших критеріїв, передбачених ч. 4 ст. 137 ЦПК України, адже між розміром позовних вимог і реальним обсягом роботи адвоката не існує прямої залежності, а механічне зіставлення цих показників здатне не лише порушити право переможця на справедливу компенсацію, а й створити фінансову перешкоду для ефективного судового захисту в

справах з невисокою ціною позову – що суперечить принципу доступності правосуддя (стор. 105).

Автор підкреслює, що найбільш дискусійним залишається питання тлумачення поняття «необґрунтовані дії позивача» у частині п’ятій статті 142 ЦПК України. Конкуренція вузького підходу, що ототожнює ці дії зі зловживанням процесуальними правами, та широкого підходу, що вбачає їх у самому факті безрезультатного ініціювання процесу, є проявом глибшої системної суперечності між принципом доступності правосуддя та принципом відшкодування судових витрат. Усунення цієї суперечності потребує законодавчого втручання у вигляді уточнення змісту відповідного поняття з одночасним збереженням винятків для випадків об’єктивно вимушеного закриття провадження (стор. 120).

Третій розділ «Розподіл витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві» включає три підрозділи, що послідовно розкривають загальні правила розподілу витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві, особливості розподілу витрат на професійну правничу допомогу у разі визнання позову, закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду, специфіку звільнення від витрат на професійну правничу допомогу.

Здобувач вказує, що у механізмі визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу простежуються два рівні правового регулювання. Перший – приватноправовий: відносини між адвокатом і клієнтом, де діє принцип свободи договору з обмеженнями, що випливають із стандартів адвокатської етики і вимог розумності. Другий – процесуальний: відносини між стороною і судом при визначенні суми компенсації за рахунок опонента, де суд здійснює самостійну оцінку за критеріями реальності, необхідності та розумності незалежно від умов договору. Практичне значення цього розмежування полягає в тому, що суд при оцінці витрат не може замінити договірну свободу сторін

власними уявленнями про «справедливу» ціну адвокатських послуг, однак зобов'язаний перевірити, чи не перевищує договірна ціна того, що є «реальним, необхідним і розумним» у контексті конкретної справи (стор. 130).

Не обминаючи складні питання, здобувач звертається до проблеми «часткового задоволення позову», яка може мати принципово різну правову природу залежно від підстав, через які суд не задовольнив вимоги у повному обсязі. В одному випадку це означає, що позивач частково не довів свої вимоги – і тоді пропорційне зменшення відшкодування витрат є цілком обґрунтованим. В іншому – суд повністю визнав факт правопорушення і право позивача на компенсацію, але визначив її розмір у межах власного розсуду, при цьому зменшення суми присудженої компенсації не є результатом недостатності доказової бази чи неправильної правової позиції, а є наслідком реалізації судової дискреції у визначенні еквівалентного грошового вираження заподіяної шкоди (стор. 140).

Дослідник слушно зазначає, що підхід Великої Палати Верховного Суду, за яким «необґрунтовані дії» позивача у розумінні ч. 5 ст. 142 ЦПК вимагають доведення суб'єктивної недобросовісності, рівнозначної зловживанню процесуальними правами, є частково правильним, але надмірно вузьким. Він коректно захищає добросовісного позивача від несправедливого автоматичного стягнення витрат, однак залишає відповідача беззахисним перед процесуальними помилками позивача, які, не будучи умисними, завдають реальної фінансової шкоди (стор. 152).

Справедливою вбачається пропозиція автора передбачити у ЦПК України механізм, за яким у разі задоволення вимог особи, якій надавалася БВПД, витрати держави на оплату послуг адвоката відшкодовуються стороною, що програла, пропорційно до розміру задоволених вимог, але не на користь переможця, а до Державного

бюджету. Це узгоджується з принципом відплатності та запобігало б безпідставному збагаченню або фінансовій безвідповідальності сторони, що програла, у справах, де опонент користувався державною підтримкою (стор. 157).

Не можна не погодитися із автором в тій частині, що інститут звільнення від витрат на правничу допомогу в Україні функціонує переважно через субститутивний механізм – систему безоплатної вторинної правничої допомоги – і характеризується трьома системними недоліками: відсутністю чітких критеріїв оцінки майнового стану за ст. 136 ЦПК, неврегульованістю механізму регресного відшкодування державних витрат на БВПД з відповідача, що програв, та відсутністю інструментів підтримки осіб у «зоні фінансового розриву» – тих, хто не потрапляє під критерії БВПД, але для кого витрати на адвоката є надмірним тягарем (стор. 166).

Здобувач звертає увагу, що Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 904/4507/18 від 12.05.2020 кваліфікувала гонорар успіху як складову гонорару адвоката, визнавши тим самим можливість його відшкодування, водночас законодавча прогалина щодо гонорару успіху у ЦПК України потребує усунення шляхом запровадження спеціальних норм (стор. 171).

Переконливою є сформульована автором пропозиція викласти частину п’яту статті 137 ЦПК України у новій редакції, доповнивши її повноваженням суду зменшувати розмір витрат на правничу допомогу за власною ініціативою (ex officio) у випадках, коли ці витрати є явно непропорційними до предмета спору або перевищують ціну позову, – без необхідності відповідного клопотання іншої сторони (стор. 174).

Дисертаційну роботу підготовлено державною мовою із дотриманням встановлених вимог щодо змісту й оформлення, поставлені завдання виконано.

Положення й висновки дисертації пройшли належну апробацію та ***повно викладені*** в друкованих виданнях, знайшли своє відображення у 5 наукових працях, зокрема, 4 статтях у фахових наукових виданнях України та 1 статті у періодичному виданні іноземної держави (у співавторстві), а також 2 тезах доповідей у матеріалах науково-практичних конференцій, зокрема, були оприлюднені на Міжвузівській науково-практичній конференції «Міжнародні та національні правові інструменти у боротьбі з гендернозумовленим насильством» (Київ, 25 листопада 2025 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Міжнародний кримінальний суд у системі сучасного правосуддя» (Київ, 24 квітня 2026 р.).

Дотримання академічної доброчесності. У дисертаційній праці викладено результати власних досліджень науковця й не виявлено порушень академічної доброчесності.

Теоретична та практична значимість результатів дисертаційного дослідження полягає у тому, що викладені у дисертації пропозиції та висновки можуть бути використані у: 1) науковій роботі – під час проведення подальших доктринальних досліджень у сфері цивільного процесуального права; 2) навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільний процес», «Цивільне право та процес» та підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів тощо; 3) правотворчій діяльності – в процесі вдосконалення цивільного процесуального законодавства України в частині статей 133, 134, 136, 137, 141, 142 ЦПК України з урахуванням досвіду держав ЄС тощо; 4) у правозастосовній практиці – під час розгляду і вирішення цивільних справ з питань розподілу витрат на правничу допомогу, при оцінці їх розумності та співмірності суддями, адвокатами та іншими учасниками цивільного процесу та ін.

Спірні положення та зауваження. Водночас, слід звернути увагу на окремі положення, що викликають зауваження або запрошують до наукової полеміки під час публічного захисту.

1. Так, на стор. 75 дисертації здобувач вказує на необхідність уніфікації практики Верховного Суду щодо критеріїв розумності, зокрема, Верховному Суду доцільно розглянути можливість прийняття узагальнюючої постанови Пленуму або рекомендаційного роз'яснення, яке систематизувало б критерії оцінки розумності витрат на правничу допомогу у цивільних справах, при цьому такий документ мав би включати: перелік чинників, що беруться до уваги; чинники, що виключаються з оцінки; орієнтовні діапазони для типових категорій справ.

З огляду на роль Верховного Суду в системі судів загальної юрисдикції та потребу уніфікації практики цього органу, з нашої точки зору, систематизація критеріїв оцінки розумності витрат на правничу допомогу не повинна обмежуватися лише цивільними справами, але й охоплювати інші юрисдикції, де постійно виникають схожі труднощі, зокрема, сферу господарського та адміністративного судочинства.

2. На стор. 164 дисертації автор пропонує доповнити статтю 136 ЦПК України нормою, що встановлює конкретні критерії оцінки майнового стану сторони для цілей відстрочення, розстрочення, зменшення або звільнення від судових витрат, зокрема, такі критерії повинні включати: розмір доходу особи та членів її сім'ї; наявність майна, що може бути реалізоване для покриття витрат; характер та соціальна значущість вимог, що заявляються; перспективи справи з точки зору обґрунтованості позиції сторони.

Підтримуючи дослідника стосовно доцільності запровадження конкретних критеріїв оцінки майнового стану сторони для цілей відстрочення, розстрочення, зменшення або звільнення від судових

витрат, зокрема, врахування наявних ресурсів (розмір доходу особи та членів її сім'ї; наявність майна, що може бути реалізоване для покриття витрат тощо), наведений перелік, як убачається, потребує доповнення й таким критерієм, як розмір фінансових зобов'язань особи (кредити, позики, поворотна безвідсоткова фінансова допомога, зобов'язання за договором лізингу, несплачені податкові зобов'язання тощо), адже розмір виплат за такими фінансовими зобов'язаннями може перевищувати розмір основного доходу особи, а перебування майна в іпотеці обмежуватиме його відчуження для покриття тих чи інших витрат.

3. Розкриваючи юридичну природу витрат на професійну правничу допомогу, автор на стор. 83 дисертації зазначає, що відносини між клієнтом та адвокатом базуються на цивільно-правовому договорі про надання правничої допомоги, правова природа якого є дискусійною у доктрині.

Погоджуючись із тим, що договір про надання правничої допомоги є основною формою врегулювання відносин між клієнтом та адвокатом, варто зазначити, що окреслені відносини між цими суб'єктами можуть базуватися не тільки на цивільно-правовому договорі про надання правничої допомоги, але й, наприклад, на підставі доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги, виданим відповідно до Закону України "Про безоплатну правничу допомогу".

4. На стор. 174 дисертації здобувач аргументує необхідність доповнення статті 137 ЦПК України частиною 4-1 такого змісту: «При вирішенні питання про відповідність розміру витрат на оплату послуг адвоката критерію співмірності суд також бере до уваги: 1) звичайний рівень оплати послуг адвоката у відповідній категорії справ та у відповідному регіоні; 2) ступінь складності справи порівняно зі справами

аналогічної категорії; 3) детальний опис конкретних процесуальних дій, вчинених адвокатом, та часу, фактично витраченого на їх вчинення».

З огляду на те, що згідно ч. 4 ст. 137 ЦПК України, нині підлягають врахуванню, серед іншого, такі фактори, як “значення справи для сторони, в тому числі вплив вирішення справи на репутацію сторони або публічний інтерес до справи” запропонований дисертантом перелік обставин, з нашої точки зору, має бути доповнений таким чинником, як “кваліфікація, досвід і завантаженість адвоката”. На можливість врахування цієї обставини при встановленні розміру гонорару орієнтує адвокатська практика й Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 08.08.2024 у справі № 824/268/21, адже в адвоката-початківця й керуючого партнера адвокатського об’єднання із 20-річним стажем об’єктивно може бути різним розмір гонорару та якість наданої правничої допомоги.

Викладені зауваження не вичерпують усього розмаїття положень, які можуть бути предметом дискусії під час прилюдного захисту, й загалом не впливають на високу позитивну оцінку представленої дисертації, оскільки мають переважно спірний характер.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Большакова Дениса Костянтиновича «Витрати на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві» є особисто виконаною, завершеною, кваліфікаційною науковою працею, що характеризується єдністю змісту та містить нові науково обґрунтовані результати, які розв’язують конкретне наукове завдання, й зміст якого полягає у розробленні теоретичних основ інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві як самостійного процесуально-правового інституту гібридної природи, що дозволило сформулювати науково обґрунтовані висновки та практичні рекомендації стосовно

вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства України.

Дисертація «Витрати на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві» відповідає вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року, а також Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її автор – Большаков Денис Костянтинович – за результатами прилюдного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Рецензент:
Професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор **Сергій ІВАНИЦЬКИЙ**

Підпис завіряю
провідний фахівець
ВІДДІЛЕННЯ РОБОТИ З
ПОСТІЙНИМ СКЛАДОМ ВІДДІЛ
КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДЛЯ ДОВІДОК